

ÓDOR LÁSZLÓ

ÉLNI IDEGENBEN – AHOGY EGY NYELVÉSZ DIPLOMATA LÁTJA

1

■ Nyelvész és irodalmár vagyok alapvégzettségem szerint, de a diplomácia – a kultúrák közötti gyakorlati közlekedés összesen nyolc és fél éve *Kulturwissenschaftlert* csinált belőlem. *Kulturwissenschaft* – magyarul ilyen szó nincsen (norvégül, mint németül, biztosan van!)... Tessék csak belegondolni, Önök, akik huzamosabban idegenben élnek, hányszor tárják szét karjukat, s mondják – magyarul vagy bármely idegen nyelven – „ezt bizony nem lehet lefordítani, megmondani más nyelven”, mert ilyen fogalom nincs!

Néhány éve könyvet írtam a német nyelvnek a svájci környezet, társadalom, közéleti formák, a svájci gondolkodás kifejezésére született szavairól, melyekről a németek a „*grossen Kanton*”-ban csak azt hiszik, hogy értik. Mert nem is érthetik, mert ezek a fogalmak – a *helvetizmusok* – nem léteznek a németországi világban, s így a németországi fők nem hordoznak erre szavakat. Mint *Landsgemeinde*, *Zauberformel*, *Ständemehr*. Ugyanakkor a svájci fejek sem tudnak mit kezdeni olyan Európában használatos szavakkal (hogy csak a közélet, a politika területén maradjak), mint az *ötszázalékos küszöb*, a *konstruktív bizalmatlansági indítvány* vagy akár a *frakciófegyelem*.

Hogy jobban: magyarul megértjük – noha elsősorban kulturálisan-történetileg nyelvekbe íródott szólások fordítására gondolunk, mint például „*Lep-sénynél még megvolt*”, „*több is veszett Mohácsnál*” vagy „*nem engedünk a 48-ból*”, igazából sokkal tágabb kihívással: ezer és ezer olyan nyelvi momentummal van dolgunk, ami csak egy-egy valóságos

A kétlaki ember számára a különbözőségek elsősorban nyelvből jelentkeznek, de alapjaiban kulturális elkülönülésről s egy emberben, egy szellemi térben óhatatlan konfrontálódásról van szó.

környezet vagy absztrahálódott kultúra világának teljes összefüggésrendszerében érthető igazán. Hiszen a nyelviségre meghatározó erővel hat egy-egy közösség *kollektív emlékezete és kollektív tudata*. A ténylegesség nyelvi lenyomata mint absztrakció: „*kiteszik a szűrét*”, „*fogához veri a garast*” vagy akár: „*leesik a tantusz*”, s irodalmi magásokban: „*Góg és Magóg fia vagyok én*” vagy – Sánta Ferenc novellájában: a bakon visszaforduló paraszt látja meg: „*Isten a saroglyán*”. Vagy áll a nyelv olyan szókapcsolatok talaján is, melyek egy egész kortörténetet hordanak magukkal, mint Bartók Bélánál „*csak tiszta forrásból*” vagy Németh Lászlónál egy sereg jelképmondattá vált kifejezés: „*A kísérletező ember*”, „*Gályapadból laboratóriumot*” vagy „*A minőség forradalma*”. S mindez persze már erősen műveltségi kérdés, de a nyelvi szólás megértéséhez háttérismeretek szükségesek, még akkor is, ha a legtöbb anyanyelvű eme ismereteknek nincs is birtokában. Ezért is *óvatosan kell mindig kezelni az „anyanyelvűek” autenticitását!*

A nyelv a napi gyakorlat, a köznapi kép lenyomata, de a közösségi érvek, eszmék, „kijegecesedett” fogalmak, a kulturális együttlét fogalmainak a *tárháza* is. A kultúra egészében a viselkedés, a köznapi és a szellemi közlekedés eszközeinek a *tárháza* is. S ez a tárház tartamát illetően nyelvről nyelvre változik. Mikor és kinek köszönök *kezicsókolommal*, és mikor és kinek *jónapottal*, hogyan s mikor váltok át tegeződésre, s egészében: hogyan szólítom meg a másikat – szóban, írásban.

A kétlaki ember számára a különbözőségek elsősorban nyelvben jelentkeznek, de alapjaiban kulturális elkülönülésről s egy emberben, egy szellemi térben óhatatlan konfrontálódásról van szó. Aki ezeket a konfrontálódásokat nem vállalja, könnyen kerül „senki földjé”-re (*Niemandsland*). Aki könnyedén, félvállról veszi ezt a szellemi, kulturális kétlakiságot, könnyen lehet *Dazwischen-Situation* rabja: semelyik világában nem lesz igazán, folyamatosan otthon. Ezt hívják németül „*heimatlos*”-nak, otthontalannak, ami konkrét fogalmi jelző is: akinek nincs hazája. S a nyelvi zavart, kevert, egyik nyelvben sem teljes állapotot *Zwischensprachigkeit*nek, *nyelvközöttség*nek nevezzük.

Hogy lehet ez ellen védekezni? Kizárólag folytonosan a tényleges és szellemi s ezzel nyelvi igényes kettősség vállalásával: ezt a kétnyelvű-kétkultúrájú állapotot nevezzük *koordinált kétnyelvűség*nek. Vagyis folytonosan egyeztetve lehetünk és legyünk jelen kettős világunkban, világunk kettősségében. Újra mondom: *koordináltan*.

Ami persze nem egyszerű vállalás. Svéd újtjáról beszámolva Illyés Gyula említ meg egy ott élő magyart, aki mindkét nyelven s kultúrában – a magyarban és a svédben – jártas volt, s e kettősséget vállalta. Ez a svédországi ötvenhatos magyar mondta neki, hogy a nyelveket meg lehet tanulni, de a csönd, egy-egy nyelv csöndje nem feledhető s meg sem tanulható igazából.

2

■ De még nagyobb erő tartja össze a nyelveket jelentésrendszerükben, *kognitív szövődékükben*. Egy német nyelvész (Weisgerber) *világkép*nek (*Weltbild*nek) nevezi azt az összefüggésrendet, *szemantikai hálót*, amelyen át látunk. A feszes szókapcsolatok, a szólások a csúcst jelentik csak ennek az egyedi világlátásnak. Minden nyelvben és nyelven így van ez: végeredményben egy-egy közösséget összetartó kultúra nyelvi levonata ez: az angol nyelven élőben például szervesen egybekapcsolódik a *rész* és a *párt* (*part and party*) – a németben sokkal többszálú ez a háló (pl. *fahren, erfahren, Gefahren*). A magyar nyelvben különösen erős ez a szavakon, szótöveken átfutó szálakkal összetartó rend: reális gondolkodású – mérnök – feleségem idegeire megyek még most, ötven év után is folytonos felfedezéseimmel, hogy például rászemlék összekapcsolódó fogalomszavakra, mint *szab, szabad és szabály*. Hiszen ki

gondolna tételesen arra, hogy a *folyik* igéből egyszerű műveltetéssel születik a *folytat*, a *folytatás*, s hogy az elvonatkoztatás felé nyíló nagy lehetőségeinkkel hogyan lesz az *ásni* szimpla igénekből *áskálódás*. Például – mert a példák tára csodálatosan kreatív anyanyelvünkben kimeríthetetlen!

Ezeket a *kognitív szálakon* át az értelmi nedvek hatalmas hálórendszerben futnak bennünk, s nem fölös büszkeséggel, csak tényként mondom: így, ezáltal vagyunk magyarok minden rezdületünkben, értelmi kultúránkban.

Pláne a magyar kreatív nyelv, vagyis tért nyit a beszélő saját szóképzési ingerenciáinak. Tehát egy nyelvben való létünk sokkal több, mint pusztán nyelvhasználat. Kuncz Aladár a *Fekete kolostor* című regényében hatalmas nyelvészeti tablóban írja le az indoeurópai nyelvek beszélő világát, ahol kijárt utakon járhat csak a beszélő, míg a magyar egy szabad játéktérben kedve szerint illeszti nyelvbe a mondandóját (ez *Az ember tragédiája* többnyelvű, közös előadásakor válik nyilvánvalóvá).

3

■ Hogy az „*idegenben élni*” témánkhoz lekanyarodjam ezekről a szélesebb utakról, első kérdésként felmerül nyomban: na de hogyan élsz meg idegenben két ilyen szövedéki rendszerben létező, működő nyelv világában? Meg tudsz-e élni egy kettős világképben, két világkép együttes jelenlétében – anélkül, hogy belezavarodnál? Vagyis lakható otthon-e a *kétnyelvűség-kétkultúráság*? Pláne ha itt, Norvégiában, ez a kettősség – ahogy tapasztalom, hallom – eleve hármasság az angol nyelvűség erős jelenléte miatt. (S maga a norvég is, úgy tűnik nekem, egy *eleve-híd-nyelv* – na de ez az alapkérdésen nem változtat: *élhető szellemi létezésre ad-e módot az idegenben élt élet*?)

A válasz nyilvánvaló: kell hogy legyen mód továbbra idegenben is kulturális létezésre, csak éppen a kérdés: hogyan? Mert a teljes kétnyelvűség-kétkultúráságra való törekvés sokszor és sokaknak sziszifuszi erőlködés. Ez erősen szellemalkat kérdése: ismerjük a nem szaknyelvi fogalmat: *Stockungar*. Rengeteg kiváló szellem van, amelyik ellenáll az anyanyelv akár ideiglenes elhagyásának is: csak egyetlen nyelvi forrásból, az anyanyelvből képes táplálkozni. Hogy mást ne mondjak: az Amerikából hazatérő (s a Romániához csatolt Erdélybe hazatérő) Tamási Áron, vagy a sokoldalú-ragyogó Kós Károly képtelen volt erre a környezetük miatt amúgy megkívánt, elvárt kétnyelvűsége. Kibújni a fentebb említett anyanyelvi hálóból tehát csak keveseknek sikerül úgy, hogy ez ne járjon szellemi veszteségekkel, sőt: sérülésekkel. Magam csak nagyon kevés, a kétnyelvűség-kétkultúráság teljességében élő embertársunkat ismerem – olyan szintre gondolok persze, mint a *Neue Zürcher Zeitung* kiváló újságírója, majd a budapesti Andrassy egyetem tanára, aki néhány héttel ezelőtt az MTA tagja lett: Oplatka András.

Célunk mi lehet, ha idegenbe vetett a sors? – kérdezi bennem összefoglaló szándékkal a nyelvész: s ez lenne a tanácsom annak, aki mostanában kezdte, kezdi a szellemi kétlakiságot: minél erősebben megtartani magát az anyanyelv szövetében s mellé, belé építeni az idegen világ nyelvét s nyelvén át a kultúráját. (Mi a kultúra: egy közösség működési rendje, *the engineering secrets of a community* – ahogy egy svájci szociológus fogalmazza: *Betriebsgeheimnisse*.) Tévhit, amit Svájcban és Stuttgartban is nemritkán tapasztaltam, hogy a tudatosan nyelvét, magyar világát elfelejteni akaró ember hamarabb jut el a vágyott nyelvi, kulturális világ, a befogadó idegenség küszöbére. Megismétlem: így csak a *senki földje*, az a bizonyos *Niemandsland* lesz egyre szélesebb – és ijesztőbb üresség. S a *nyelvközöttség* mind fenyegetőbb.

A *kétnyelvűség-kétkultúráság* kötelező stáció – még annak is, aki ilyen-olyan okból eltökélte, hogy váltóra viszi az életét. Már a saját életét (ami jobbra igazából nem sikerül). Ám a gyermekei már nem magyarok, s ha ez eredménynek számít, ak-

kor: az a tudatos nyelv-és kultúraváltónak (ami egyben entitásváltás is). A második nemzedéknek sikerül tehát, többnyire azzal az érveléssel, hogy „*legálább a gyermekeinknek legyen jobb élete*”.

4

■ (Most elhagyom magamban a nyelvészt és a *közéleti-diplomata embert* hagyom szólni.)

Az idegenben megkezdett élet akkor sem lesz tényében más, ha magyar nemzeti gondolkodó a magyar migráns. Hogy a „külföldre távozó” magyarok legtöbbször átvált a második, legfeljebb harmadik nemzedéssel a befogadó közösség nyelvére, kultúrájára, identitására (s ez utóbbira a legelőbb!), tény. Félek, hogy az első nemzedék azonban – így is, úgy is – rámege erre a váltásra...

Rámege ideje, felhasználódnak szellemi energiái arra, hogy kiegyensúlyozza létét, mint aki egy patak egyik partjáról átlépdél, átlép a másik oldalra. Lényeges törekvése természetesen, hogy mindig nyereségnek élje meg a váltás kettősségét. A kétnyelvűséget, a kétkultúrúságot. A kialakulató, „sarjadzó” kettős identitást. A világ kettős lencsén át való látását. Az ezzel járó fegyelmet, önfegyelmézést.

(Jó szellemű emberek ezt a nyelven s kultúrán belül igyekeznek elérni: de vannak, akik nagy autókkal érkeznek „haza”, vastag bukszával hadonásznak, vagy éppen kioktatják magyarságból az otthon maradtakat.)

Ennek nyilvánvalóak az önszuggesztív okai.

A német nyelv tiszta jelét adja a valóságos helyzetnek. Hogy az idegenben való élet: *nyomorúság*. Az *Elend* szó ezt bizonyítja etimológiájával: „*eli land*” – idegen föld (vö. angolul) a *Hildebrandslied* szövegében ezt jelenti. Ennek e nyelvi példával bizonyított tényével tisztában kell lennie, számolnia kell(ene) egyénnek és közösségnek.

Na itt komoly elmaradásaink vannak. Csak felsorolok néhány pontot a sűrűtől tennivalók közül – a magyar polgári oldal kormánya, nem vitás, igyekvéséről bizonyosságot tesz, lásd: állampolgársági kérdés, választói jog terén. De sokkal életszerűbben kellene kereteket szabni a különböző szintű és jellegű magyar összetartozásnak. Kérdések hada vár válaszra:

– Mennyire fontos a magyar nyelv tudása?

– Irodalmunkhoz tartoznak-e nem magyarul írt művek (mint Kristóf Ágota vagy Nadj Abonji Melinda művei)?

– Eleget tesz-e a törzsország a „kinti magyarok” valóságos „hálózatban tartásáért”. Ennek mind elméleti, mind szervezeti hiánya is kiáltó?

– Van-e (s ha nincs, miért e hiány) a néhány éve kivándorló magyar fiataloknak valamiféle járószalagja, elmenetelüknek valamiféle regisztrációja, az új alkotmányban *expressis verbis* kimondott: magyar állampolgároknak járó gondoskodó, segítő apparátusa?

– Hiányzik az egyéni és a közösségi létezés intézményes támogatása (egyediek, mint a tehetséges kutatók néhányának a hazatérítése részkezelési jel csupán).

Minimum lenne a külhoni kis – jobbára kulturális – egyesületek, társaságok összefogása, együttműködése. Ha elmegy egy hazai művész vagy tudós ember egy egyesülethez szerepelni, előadni, miért ne járhatná végig a környék magyar köreit? Akár úgy is, hogy a befogadó nem magyar közösség is részt vehessen ezeken a rendezvényeken, hiszen a kikerülő, kivándorló magyar körüli társaság bevonása nemzetközi kapcsolati bővüléssel, gazdagodással jár?

Kérdés, miért nem élünk – Magyarország és „magyar emberek” – ezzel a hatalmas adománnyal. Annak a hatalmas lehetőségével, hogy hazánk – Magyarország – kinyílt, kinyílhatott, a szabadon közlekedő világ része lett. Ami puffancs szó, de a valóságban hatalmas esély.

Változhat a világ. Bármikor megtörténhet, ami a majtényi csata vagy a kiegyezés utáni időkben: hogy Magyarország lett bevándorlási célpont. Hogy Magyarország bevándorlási ország lett. De nyilvánvalóan nem elég, hogy erről politikusi aranszajak szóljanak. Hogy egy virágzó Magyarországra majd visszatér a most *elcsángáló, kitan-torgó* félmillió magyar fiatal. Mert ennek a mostani kivándorlásnak – népesedésileg, gazdaságilag (nem tagadható) beláthatatlan következményei lehetnek. Hogy száraz-szakmailag fejezzük ki: nyilván tarthatatlan, hogy Magyarország a külföldnek termeljen munkaerőt. Hogy a befektetés Magyarországon történjék, a megtérülés pedig – minimálisan megmutatkozóan az adó fizetése – a külföldi adókasszába szálljon.

Összetett kérdés ez, hátrányokkal és előnyökkel járó elegy. (Például míg aki „kint” dolgozik, nem fizet ugyan odahaza adót, de nem munkanélküli, s támogatja az otthon maradtakat.)

Kijózanítóak a legújabb adatok – állampolgárság, választási részvétel szerény számai. Mielőtt beszélgetésbe fognánk, megemlítek még egy nyelvi példát: a lélekben való magyarság kettős megélhetőségére. Itthon és otthon, kétfelé lehet egyszerre otthon lenni. A magas hangrendű változat (*itthon*) mindig azt jelöli, ami közelebb van, amit ismerek, már tudok, a mély hangrendű változat (*otthon*) pedig azt, ami távolabb van, és még nem annyira ismert, felfedezésre vár. *Itthon* és *otthon* – komoly lehetőség nekünk a szellemi, kulturális, lelki kettősségre. Veszélyes – nyelvi példáim fentebb bizonyították – e kettősség megbontása, megzavarása.

Aki most itt él, e kettősségnek embere – nem foglya, hanem e kettősség élvezője. Ha akarja. Ez a néhány szó, s remélem, a most következő beszélgetés ebben a meggyőződésben fogan: hogy egyéni tudatosság és közösségi vállalás, szervezethez tartozás remti meg, növeli meg annak a lehetőségét, hogy ez a kényszer, szükség, sors vagy vállalás esélyt jelentsen, gazdagodást, többletet az életben.

Utóirat

■ Hazafelé, amikor a repülőgépen már felvillant a leszállást jelző lámpa, és elhangzott a „csatoljuk be övünket” felszólítás, elővettem a kis fehér zacskót, mely a rosszullett tartalmát hivatott elnyelni, és írni kezdtem. Pontosan abban a másodpercben tettem pontot az (alábbi) írás végére, amikor a gép gumikereke a betonra topant. Írás közben eszembe jutott a morbid gondolat: ha most lezuhannánk, és a megmaradt roncsok közül előkerülne ez a kis írás (két oslói magyarnak: Bozó Szilviának és Madai Péterneknek címezve)...

„Vasárnap viccesen és könnyedén beszéltem halálosan komoly, személyes, sorsfordító dolgokról, de tudtam, hogy nyitott vagy nyíló sebekben vájkálok, még akkor is, ha a huszon-egynéhány fős hallgatóság nem óhajt sorsáról, mulasztásairól tudomást venni. Mély meggyőződésemmel, hogy arra születünk, hogy ki-ki a maga sorsát élje, ahova született. Mindenkinek valamiféle hasznossági kódot kell betöltenie, ami csak ritka esetben érthető a világ egy másik részén, még akkor is, ha pillanatnyilag számunkra hasznosabb is, ha máshol élünk.

Az idegenség miatti idegbaj a sors legtermészetesebb és egészséges jelzése arra, hogy vigyázz, elhibázod az életedet. Az egyetlen életedet, amelyet úgy kell leélned, mint egy méhecskének, akinek egyetlen dolga van a létben: hogy beporozza azt a virágot. Azt az egyetlen lehetséges virágot!

Aki nem így él, önző pancser, esélye sincs a boldogságra!”
(és lent a gép)